

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**PROCEEDINGS
of the XX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**2025
Астана**

УДК 001(06)
ББК 72я631
F96

**«GYLYM JÁNE BILIM – 2025» студенттер мен жас ғалымдардың
XX Халықаралық ғылыми конференциясы = XX Международная
научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE
BILIM – 2025» = The XX International Scientific Conference for
students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2025». – Астана:
– 3813 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-08-5373-7

**Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас
ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті
мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.**

**The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young
researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities. В сборник
вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по
актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.**

УДК 001(06)
ББК 72я431
F96

ISBN 978-601-08-5373-7

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2025

808. 24	Пулатов Шерзод Аббозович	Межэтнический диалог и переговорные процессы в полиэтничном Казахстане: институциональные практики и политико-правовые основы	3603
809. 25	Сатвалдиев А.Г.	Қазақстандық этносаясатта «жанубий қозғалыс» газетінің алар орны және түрлі кезеңдердегі мемлекеттік саясаттың оның контентіне әсері	3608
810. 26	Токенов А.С.	Социальный капитал и доверие в казахстанском обществе: к вопросу о влиянии этнической структуры	3613
811. 27	Узарова Л.М.	Особенности коммуникации в сфере этномедиации	3617
812. 28	Урстенова Д.Д.	30 лет АНК: новые возможности народной дипломатии	3622
813. 29	Хмелевский В.А.	Межкультурное многообразие и общая историческая память В республике Казахстан	3627
814. 30	Чжан Цзинкай	«Цветные революции» в эпоху интернета (особенности противостояния в странах СНГ)	3630

6 – СЕКЦИЯ
ФИЛОЛОГИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЛОЛОГИИ

**6.1 ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ЖАҢА ҮРДІСТЕРІ МЕН ДАМУ БАҒЫТТАРЫ
НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ**

815.	Абдулла А. К.	Абай мұрасындағы сакралды ұғымдар	3610
816.	Алаудин Н. Ә.	Нәзира Бердалы поэзиясындағы фольклорлық үрдістер	3614
817.	Амантай Н., Қапсихқызы Д.	«Ескендір» поэмасындағы уақыт пен мәңгілік мәселесі: Абайдың философиялық концепциялары	3618
818.	Ахметбекова Т. У.	Б.Майлин мен А.Чехов әңгімелеріндегі сарказм	3622
819.	Байдуллаева Ж.К.	Қазіргі қазақ прозасындағы мистика жанры	3626
820.	Ғалымжанова З. Т.	Мемуарлық романдардағы тәрбие құндылығы	3629
821.	Дәуренбек А. Ж.	Тұрсын Жұртбайдың «Бесіңді түзе!..» еңбегі: Мұхтар Әуезовтің шығармашылық тағдыры және көркемдік шындық	3632
822.	Ергеш А. М.	Қабдыкәрім Ыдырысов поэзиясындағы интертекст және оның поэтикалық мәні	3638
823.	Еркін А.	«Телқоңыр» және ұлттық болмыс	3641
824.	Жакупова С.С.	XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетіндегі ескілікті сынау тенденциясы: Ш.Торайғыровтың «Базарбай молдаға» өлеңі	3644
825.	Жақсыбаева Н. Ж.	Білім берудегі жаңа технологияның тиімділігі	3645
826.	Төребаева А.О.	Жүрсін Ерман арнау өлеңдерінің көркемдік ерекшелігі	3650
827.	Тұрсын Қ. А.	Бейсембай Кенжебаев – аудармашы	3656
828.	Сұлтанбек Ә.	Орыс тілді қазақ жастарының сөз сапасы: түйіткілдер мен шешімдер	3659
829.	Қажетерова Ш. С.	Еркін өлеңдердегі көлеңке образы	3664
830.	Қуанышбаева Н.А.	Тайыр Жомартбаев шығармашылығындағы балалар әдебиетінің көркемдік-жанрлық сипаты және алаш кезеңіндегі білім беру ісіне ықпалы	3669
831.	Құлшар Б. М.	Сатирадағы есімдер жүйесі және олардың эстетикалық-семантикалық жүктемесі	3673
832.	Махмутова А. Қ.	Абай Құнанбайұлының қара сөздері және ұлттық әдебиеттанудың жаңа үрдістері: білім және руханият	3676
833.	Молдахан Е. М.	Tiktok, Instagram секілді әлеуметтік желілерді әдеби білім беруде қолдану тәсілдері	3679
834.	Томабаева А. Ғ.	Шәкәрім мен Қожа Хафиздің философиялық үндестігі	3683
835.	Түсіпбек М. К.	Мұхтар Әуезов пен Оноре де Бальзак шығармаларындағы сыншыл реализм	3688

		принциптері туралы	
836.	Сайфуллаева Б. Б.	Орта ғасыр түркі ойшылдарының мұрасы мен Абай шығармаларындағы көркемдік дәстүр сабақтастығы	3692
837.	Шагирова Д. Р.	Көлеңке архетипінің көркем трансформациясы: Достоевскийдің «Сыңар» повесі мен Төлен Әбдіктің «Парасат майданы» негізінде	3696

**6.2 ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ**

838.	Абденкул Д.С.	Үйлену салт өлеңдеріндегі лингвотанымдық сипат	3700
839.	Абдрахман А.Е.	«Ер Төстік» жырындағы ең басты гендерлік көріністер мен символдар	3704
840.	Амирова А.Б.	Мақал-мәтелдер әлеміндегі билік пен гендер: қазақ және ағылшын паремияларының салыстырмалы талдауы	3708
841.	Анарбекова А.Б.	Оқушылар сөйлеу тіліндегі терминдер қолданысы	3715
842.	Бөгетбаева А.Т.	Жаһанданудың мәдени таптаурындардың қалыптасуына әсері	3719
843.	Дәулетші Д.Р.	Жалпықолданыстағы сөздерді термин ретінде қолдануда жарыспалылық мәселесі (ақпараттық технологиялар саласы бойынша)	3723
844.	Ермекқызы А.	Интернет лексиканың қолданысы	3726
845.	Жаныбекқызы Б.	Ұлттық фильмдердегі тілдік ерекшеліктер және әсерлеуші құралдар (көркемдегіш құралдар)	3730
846.	Жарылхасын Б.Қ.	Мұхтар Мағауин шығармашылығындағы фразеологизмдердің мәні	3733
847.	Қуандықова И.Р.	Кірме сөздер: игерілуі және электронды коммуникация ортасындағы қолданысы	3736
848.	Қайыркен А.О.	Корпустық лингвистика: қазақ тілін оқытудағы инновациялық бағыт	3743
849.	Қанатқызы А.	Зейнолла Шүкіровтың шығармаларындағы кейіпкер тілі мен стилі	3747
850.	Қуаныш Ә.	Methodology for the development of students' emotional competence in the lesson of the kazakh language	3751
851.	Қыдырбай Н.А.	Қазақ тіліндегі жаңа сөздер мен терминдердің пайда болуы және оларды қалыптастыру мәселелері	3755
852.	Мадиярова Д.М.	Жастар тіліне әлеуметтік желінің әсері	3759
853.	Меліс А.Б.	«Жер-Ана» ұғымының мағыналық ерекшеліктері	3762
854.	Муратбаева Ж.К.	Қазіргі қазақ киносындағы тілдік ерекшеліктер (комедия жанры негізінде: «Таптым-ау сені»)	3766

855.	Муратова М.	І.Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасындағы мінез-құлық метафоралары	3769
856.	Мұхтарова Ф.С.	Қазақ және қырғыз тілдеріндегі тағамға қатысты этнофразеологизмдер	3772
857.	Нугман А.А.	Фразеологизмдердің лингво-мәдени өрісі	3775
858.	Онгарбаева А.О.	Қазақ және өзбек фразеологизмдеріндегі киелі сандардың ортақ белгілері	3777
859.	Оразалина А.А.	К.Оразалиннің тілдік тұлғасын тану мәселесі	3781
860.	Оралбай А.О.	Қазақ тілін әлеуметтік желілерге танымал ету үшін контент стратегиялары	3785
861.	Оспан М.Ж.	Қазақ халқының мақал-мәтелдеріндегі «Бақыт» концептісі	3790
862.	Өркенқызы А.	Постмодернистік мәтіннің байласымы мен тұтасымын барлау	3794
863.	Рзалиева Р.Ж.	Ғаламтордағы тұлғаны тілдік кемсіту: себебі мен салдары	3798
864.	Сәбитқызы Б.	Жанат Әскербекқызының шығармашылығындағы концептуалды метафора	3802
865.	Түйлебаева Қ.Б.	Хаос және контекст	3805
866.	Тұранов Ы.Ә.	Әлихан Бөкейханов шығармаларындағы антропонимдердің психолингвистикалық сипаты	3809
867.	Уәлібек А.А. Беласар І.Қ.	Қазақ фразеологизмдерінің гендерлік аспектісі	3812
868.	Ұланова Е.Д.	Т.Әбдікәкімовтің «Ажал даласындағы тас» өлеңіндегі сөздердің қолданылуының математикалық жиілігі	3816
869.	Халмурат Е.С.	Mangurtism – future tragedy	3819
870.	Шиктыбаева А.	Жасанды интеллект арқылы өтірік өлеңдер құрастыру	3821

6.3 ОРЫС ТІЛІ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ РУССКИЙ ЯЗЫК И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

871.	Абдикадырова А.М., Аманджол А.Е., Беккалиқызы А.	Слово <i>хайп</i> и его производные	3825
872.	Амангелді А.Ж.	Слова-паразиты в речи современной молодежи	3828
873.	Аманшаева И.С., Мәлікова А.Н.	Слово прикол и его производные в молодежном сленге (на материале НКРЯ)	3832
874.	Дудко В.Н.	Языковые средства как механизм воздействия	3836
875.	Елубаева К.К.	Устойчивое выражение "24/7" в современной речи: аспекты значения	3841
876.	Жарлықасым Ж.К.	Синтаксические модели новостных заголовков в интернет-СМИ Казахстана	3844

877.	Жумабаева А.Б.	Лексикографический анализ лексемы «упрямство» в русском и казахском языках	3850
878.	Кеңес Н.С.	Жизненное кредо молодёжи Казахстана: лингвоаксиологический аспект	3853
879.	Қалихан А.А.	Специфика молодежной инвективной лексики (на материале соцсетей Tik Tok, Telegram)	3856
880.	Мазуркина У.А.	Фонетическая интерференция при обучении русскому языку как иностранному китайских студентов	3859
881.	МаксUTOва Д.Г.	Научная VS народная этимология объектов Астаны (по материалам уличных интервью инстагида Мити Байназарова)	3862
882.	Серикова Д.М.	Специфика обучения аудированию в 9 классе	3865

**6.4 ОРЫС ӘДЕБИЕТІ: КӨРКЕМ МӘТІНДІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ТҮСІНДІРУ
РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА: АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА**

883.	Абдрахманова Э.	Bakhyt Kairbekov: the problems of creativity	3869
884.	Ерболат Д.	Фольклор как мотивообразующий элемент в повести З. Наурызбай и Л. Калаус «Приключения Бату и его друзей»	3870
885.	Ибраимова С.	Мотив самопожертвования в прозе Л. Улицкой	3874
886.	Кенжетай Б.	Фольклорные образы и мотивы в цикле «Кудыкины горы» Н. Черновой	3876
887.	Курмангалиева Г.	Метафора «необретенный рай» в романе Бахыта Кенжеева «Младший брат»	3879
888.	Мухамадиева К.	Особенности реализации категории «автора» и «скриптора» в романе Т. Толстой «Кысь»	3881
889.	Надирхан В.	Быт и нравы русского поместного дворянства в изображении Н.И. Новикова, Д.И. Фонвизина, А.Н. Радищева	3884
890.	Онгар А.	Символика круга в романе «Круг пепла» Д. Накипова	3888
891.	Оразалина А.	Литературное наследие Рымгали Нургали: социальные и философские аспекты в произведениях писателя	3891
892.	Өсербайұлы С.	Қазақ романының қалыптасу кезеңдері және дамуы	3893
893.	Сарсенбай М.	Концепция детства в литературе: культурный и философский контексты	3897
894.	Сералимова С.	Исторический контекст и культурные традиции в творчестве тюркоязычных писателей	3900
895.	Тахауикызы Ж.	Тема Древнего Новгорода в исторических и художественных произведениях Н.М. Карамзина	3903
896.	Турабекова И.	Образ современной российской женщины в произведениях Дарьи Донцовой	3907

897.	Цындра А.	Фольклорно-мифологический контекст образа ведьмы в повести Н.В. Гоголя «Майская ночь, или Утопленница»	3912
------	-----------	--	------

6.5 АУДАРМА ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА И МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

898.	Айтбаева А.М.	Особенности аудиовизуального перевода на примере фильма «Inception»	3918
899.	Акимбекова К.Ж.	Прагматический аспект перевода рассказов Оскара Уайльда	3920
900.	Алпамыс Т.М.	Intercultural Features of Modality Expression in English and Kazakh: Translation Challenges	3922
901.	Амангелдиева А.М.	Қазақ және ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдегі кейбір соматизмдер аудармасы	3926
902.	Әбдірахман А.Қ.	Аудиовизуалды аудармада реалияларды беру ерекшеліктері	3928
903.	Бектлеуова А.С.	Тіл және әдеп: ұлттық ерекшеліктер мен аудармадағы ұстанымдар	3931
904.	Бультенова Д.Т.	Culinaronyms as culturally marked lexis: issues of equivalence in translation from Kazakh into English	3933
905.	Дулатова А.А., Кадырова Р.Р.	Ағылшын және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдер мен мақал мәтелдердің ұқсастықтары мен айырмашылығы	3937
906.	Елибаева А.Т.	Лингвокультурные трансформации в аудиовизуальном переводе: анализ русской локализации фильма «Веном»	3941
907.	Жексемби Д.Д.	Аудармада қолданылатын цифрлық технологиялардың жетістіктері	3945
908.	Каткенова З.Д.	Childbirth celebration in Kazakh and English cultures	3950
909.	Қыдырбай Г.З.	Орта мектептерде ағылшын грамматикасын оқытуда коммуникативті әдістерді қолдану	3953
910.	Матыгулова А.Н.	Translation of documentary novels	3956
911.	Нығметулла К.Б.	Көркем әдебиет стилінің аудармасы: жасанды интеллект, машиналық аударма мен адам аудармасының салыстырмалы талдауы (Эрнест Хемингуэйдің «Килиманджаро – қарлы тау» әңгімесінің негізінде)	3959
912.	Райнбекова А.К.	«Жеті» санының ағылшын, орыс және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық бірліктер мен аудармадағы көрінісі	3962
913.	Сейткенов К.Б.	Көркем мәтін тілі прагматикасын жеткізуде тіркесті бірліктердің аударылу ерекшеліктері	3966
914.	Сүндетова А.Н.	«Жаңбыр» концептісінің тілдік-танымдық сипаты және тіларалық берілуі (Э.Хемингуэйдің «Қош бол, майдан!» романы негізінде)	3972
915.	Утеулиева А.А.	Lexical-semantic types of non-verbal means and their translation	3978

**6.6 ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНОСТРАННОЙ ФИЛОЛОГИИ**

916.	Айдарбекқызы М. Ермекқызы А.	Тілдердің жойылу қауіпі және қайта жаңғырту мүмкіндіктері	3983
917.	Асатова К.Т.	Semantic and Pragmatic Aspects of Anglicisms in Modern Kazakh	3986
918.	Аслялиева А.Ж.	Frequency and Functional-Semantic Analysis of Color-Denoting Adjectives in George Orwell's "Animal Farm"	3990
919.	Ахметбек Д.А.	Axiological characteristics of the biography of a virtual character	3996
920.	Байсұлтан А. Н.	Ағылшын көркем әдебиетіндегі бейвербалды қарым-қатынастың рөлі	3999
921.	Донбаева А. А.	Использование аутентичных текстовых материалов при обучении чтению в целях повышения мотивации к изучению иностранного языка	4003
922.	Жунусова А. К.	Ағылшын әдебиетіндегі «адамның оң мінезі» лексика-семантикалық өрісінің құрылымы	4008
923.	Кенесбаев А. С.	The language game in modern internet communication	4013
924.	Кенжебай А.Т.	Сравнение языка рекламы в английском и казахском языках	4015
925.	Сабилова Ж.Б.	Репрезентация концепта "семья" в англо-, казахоязычных публицистических дискурсах начала XXI века	4018
926.	Сериккалиева А. Ж.	Образность публицистического дискурса в новогодних речах: сравнительный анализ выступлений президента Казахстана и короля Великобритании	4020
927.	Тлемисова Ж. М.	Semantic analysis of the linguistic changes driven by generation Z's neologisms	4023
928.	Турсынбетова А. Н.	Балалар тіліндегі инновациялар мен олардың сөзжасамдық ерекшеліктері	4027
929.	Ундимисова А.Ж.	Английские пословицы и поговорки: их значение, употребление и русские эквиваленты	4030
930.	Хасенов И. Танабаев Т.	A brief overview of the origins and formation of the basic terms of electricity in English and Kazakh languages	4031
931.	Шандер Д.	The English language acquisition: why are you still unable to speak it?	4034

**6.7 ҚЫТАЙ ФИЛОЛОГИЯСЫ МЕН ЛЕКСИКОЛОГИЯСЫ: ЖАҢА
БАҒЫТТАР МЕН ӘДІСНАМАЛАР
КИТАЙСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ЛЕКСИКОЛОГИЯ: НОВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ
И МЕТОДОЛОГИИ**

932.	Абдуллина А.Р.	Тіл мен мәдениеттің өзара байланысы және аудармадағы рөлі	4039
933.	Абдуразакова М. Д.	Ресми іс-қағаздардағы тұрақты тіркестер мен клишелердің аудару тәсілдері (қытай және	4043

		қазақ тілдерінің іскерлік құжаттары негізінде)	
934.	Асқар Н.	Лю Цысиннің “Үш Ғалам” (三体) ғылыми-фантастикалық роман трилогиясының стилистикалық ерекшеліктері	4046
935.	Дюсупжанова Ж.М.	Қытай фильмдерін қазақ тіліне аударудың ең танымал түрлері мен кең таралған әдістері	4049
936.	Кабышева А.Д.	Медициналық терминдерді қытай тілінен қазақ тіліне аудару мәселелері	4054
937.	Күшәнбек М.	Бақ-тағы қытай фразеологизмдерінің қазақ тіліне аударылу ерекшеліктері	4060
938.	Қалекенова Ж.Қ.	Мәдени революция кезеңіндегі әдебиеттің даму көрінісі	4065
939.	Майбас Ә.Т.	Қытай тілін шет тілі ретінде оқытудың бастауыш сатысындағы құрмалас сөйлемдердегі жалғаулықтардың оқыту мәселесі	4068
940.	Мамедова Р.В.	Сравнительный анализ китайских и казахских пословиц и фразеологизмов	4071
941.	Маметова А.М.	Медицина саласындағы кәсіби мәтіндерге лингвистикалық талдау	4076
942.	Мылтықбай Ж.А.	Қытай ауызекі сөйлеу стилінің қолдану аясы	4080
943.	Намазова Ж.Т.	Жасанды интеллект негізіндегі қытай тілін оқу: мүмкіндіктер мен шектеулер	4085
944.	Нұрлан Е.	Цянь Чжуншудың “Қоршалған қамал” романының көркемдік ерекшеліктері мен кейіпкерлер образы	4088
945.	Нұртай А.	«Өмір мен өлім мені қажытады» романында реинкарнация арқылы әлеуметтік жіктелуді бейнелеу	4093
946.	Сейлова А.А.	Влияние политической и культурной ситуации в Китае в период Тан на литературу	4097

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**СЕКЦИЯ 7. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

**Подсекция 7.1 ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ АШЫҚТЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ**

**ОТКРЫТОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ
БЕЗОПАСНОСТЬ**

OPENNESS OF THE NATIONAL ECONOMY AND ITS ECONOMIC SECURITY

947.	Асылбаева Ж.Е.	Цифровизация в жилищном строительстве: преимущества и перспективы	4100
948.	Аудан Д.Т.	Өнеркәсіп кәсіпорынның тұрақты дамуының	4103

6.2 Қазақ тіл білімінің өзекті мәселелері
Актуальные проблемы казахского языкознания
Topical issues of Kazakh linguistics

ӘОЖ 398:81

ҮЙЛЕНУ САЛТ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ЛИНГВОТАНЫМДЫҚ СИПАТ

Абденкул Диана Серикқызы

abdenkuldiana@icloud.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Филология факультеті, «Қазақ тілі мен әдебиеті»

мамандығының 1-курс бакалавриат, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Ж.Қ. Өмірбекова

Тілдің танымдық деңгейінің өсуі ондағы тілдік элементтердің құрылысына негізделеді. Бұл тілдің концептілік негізіне байланысты өрбиді. Мұнда басты заңдылық тілді табиғатпен, қоғамдық ортамын байланыстыру. Тілдің лингвотанымдық сипатын зерттеуші ғалым С.Аманжолов зерттеулері тұтастай осы бағытқа арналады.

Қазіргі уақытта тілдік құрылымдық сипаты, лингвистикалық және когнитивтік сипатта дамиды. Мұның тіл білімінде қолданылуының өзіндік сипаты, сыры әрі құпиясы болады.

Лингвотанымдық ерекшелік өткен ғасырдың 20-жылдары қарқынды түрде зерттеле бастады. Алғашқы ғылыми негізін салған В.Н.Телия болды. Одан кейінгі кезекте орыс ғалымдарының ықпалы зор болды. Ал, қазақ тіл білімінде Ш.Уәлиханов, Қ.Жұбанов, І.Кеңесбаев, Ә.Қайдар, Ж.Манкеева және Қ.Рысбергенова, Р.Шойбеков сынды ғалымдар болды.

Тілді мәдени фактор ретінде қарастыра келіп, оның танымдық көрсеткіштерін былайша жіктейді:

- Мәдени сема;
- Мәдени фон;
- Мәдени концепті;
- Мәдени үдеріс;
- Мәдени кеңістік;
- Мәдени мұра [1, 87].

Халықтың әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі оның тұрмыс-тіршілігінен хабар береді. Ұлтымыздың өнегелі із қалдырып, өз дәстүрін орнатып, оны ұрпағына қалдыру ертеден келе жатқан жалғастық екені мәлім. Бүгінгі ұрпақты тәрбиелеу үшін осылардың тигізер әсері мол.

Фольклортанушы М.Ғабдуллиннің 1974 жылы жарық көрген «Қазақ халқының ауыз әдебиеті» атты еңбегінде «айттыру» салтын сөз етеді. Осылайша, ғалым мұны 3 түрге бөліп қарастырады:

- Белқұда;
- Бесік құда;
- Қарсы құда

Ғалымның зерттеу еңбектерінің нәтижесінде, бесік құда дегеніміз – балалары бесікте жатқан кезде ата-аналары бір-біріне құда боламыз деп уәделеседі.

Ал, белқұда дегеніміз – балалары туылмай жатып, ата-аналары балаларын бір-біріне атастырып қою салты.

Келесі үшінші түрі, қарсы құда дегеніміз – қарындасы болмаса қызы бар адамдар бір-бірімен құда болуға ниеттенеді. Яғни, былайша айтқанда бала айырбастаудың салт бойынша орындалатын түрі.

Міне, сондықтан да болар құда түсу салтына ерекше назар аударады. Әуелі, құда болар жандар бір-бірінің әлеуметтік және материалдық жағдайына ерекше көңіл бөлген. Яғни, байдың баласы кедейдің қызын айттырмаған. Ал, кедейдің баласы байдың қызына құда түспеген. Бұл халық арасында белгілі бір заңдылық ретінде орындалатын дәстүр болған.

Тұрмыс-салт жырлары, соның ішінде үйлену салтына қатысты жырлар жайлы терең зерттеу жүргізген ғалымдардың бірі – Халел Досмұхамедұлы болды. Ғалым өзінің «Аламан» атты еңбегінде халықтық әдебиеттің қырықтан астам түрін санамалап көрсетеді. Әсіресе, тұрмыстық жырларды былайша бөледі:

- Бесік жыры;
- Үйлену салт жарларын іштей 3 түрге бөледі. Олар: жар-жар, беташар және тойбастар;
- Ғашықтық жырлар (жігіттер тарапынан айтылатын жырлар);
- Көрісу өлеңдері (ғашық жандар бір-бірімен жолыққанда айтылатын әндер) [2, 27].

Сонымен қатар, зерттеуші Халел Досмұхамедұлы өзінің «Қазақ халық әдебиеті» атты очеркінде ауыз әдебиеті түрлеріне тоқталып, ондағы әдет-ғұрып, наным-сенімге қатысты этнографиялық мәліметтерді жинақтайды. Әсіресе, халық әдебиетінің түрлері шілдехана, бесік той жырларының тәрбиелік мәнін түсіндіреді. Халық арасында міндетті түрде орындалатын дәстүрлер мен ырымдар жайлы мынадай пікір білдіреді: «Кейбір ырымдар мен дәстүрлерді бұлжытпай орындау тәрбиелілікті, адамдар арасындағы көрегендікті танытады» [2, 57].

Халық ауыз әдебиеті үлгілері, соның ішінде үйлену салтына қатысты жырларды зерттеген ауқымды еңбектердің бірі академик, фольклортанушы Сейіт Қасқабасовтың «Жаназық» атты еңбегі. Бұл еңбегінде ғалым фольклорды синкретті өнер ретінде қарап, ондағы шығармалардың, жырлардың барлығы бір күндік ғана еңбек еместігін алға тартады. Өз зерттеулерінде: «Тұрмыс-салт жырларының кез келгені белгілі бір тарихи оқиғаларға негізделеді. Соның негізінде тарихи-танымдық түсінігі бар жырлар қалыптасады» [3, 82], - деген пікір білдіреді.

Тұрмыс-салт жырларын іштей мынадай түрлерге жіктейді:

- Қоштасу жырлары;
- Көңіл айту жырлары;
- Естірту;
- Жұбату жырлары [4, 58].

Салт-дәстүр – халықтың наным-сеніміне, кәсібіне, өмірге деген сенімі мен құштарлығына байланысты қалыптасады. Бүгінгі ұрпақтың жадында сақталуы да осы айтылғандардың дәлелі. Мәселен, халықымыз жаугершілік кезеңде адал дос болу үшін бір-біріне ант берген. Содан кейін олар, достықты бұзған адамды ант атсын деп серт берген.

Мәселен, халықымыз жаугершілік кезеңде адал дос болу үшін бір-біріне ант берген. Содан кейін олар, достықты бұзған адамды ант атсын деп серт берген. Ал, қоғам дами келе достар арасындағы ант беру салты жойыла бастады. Десек те, қазіргі кезеңде ерлі-зайыптылар арасында орын алатын «күміс той», «алтын той» осы дәстүрдің жаңғырған формасы тәрізді. Себебі, оның халық өмірі, ұрпақтың тәрбиесі үшін алатын орны зор.

Кез келген ұлттың болмысы оның іс-әрекеті мен мінезінен көрінеді. Мысалы, халқымызға тән қонақжайлылық, бауырмалдылық, ол ұлтымызға тән құндылықтарды танытады. Бұған қарап, бұл қасиеттер басқа халықтарда мүлдем жоқ деген түсінік емес. Керісінше, бұл қасиеттерді әр халықтан әртүрлі бағытта байқаймыз. Сондай-ақ, әр халықтың әдет-ғұрпы оның ұлттық психологиясы арқылы да танылады.

Үйлену салт жырларының түрлері:

- **«Жар-жар» жыры:**

Басты әрі алғашқы үлгілері зерттеуші В.В.Радлов зерттеулерінде көрініс береді. Жырдың бұл түрі ұзатылатын қыздың тойында қыздар мен жігіттер болып екі топқа жиылып, орындалады. Біріншіден қыздың көңілін аулау, екіншіден тойға келген қонақтардың көңілін көтеру. Сондай-ақ, ұзатылатын қызға бақыт тілеп, барған жерінде сыйлы әрі бақытты болуына тілектес екендіктерін жеткізеді. «Жар-жар» жырының орындалуы Қазақстанның әр аймағында әртүрлі сипатта сақталған. Заманның ағымына қарай өзгерген тұстары да бар.

Еліміздің кейбір аймақтарында «жар-жар» сөзінің орнына «сылқым-ау» болмаса «үкім-ау» сөздері қолданылады. Үйленгелі жатқан екі жас ешқашан да «жар-жар» жырын орындамайды. Олардың атынан жеңгелері, достары, құрбылары орындаған. Жыр соңында қайталанып айтылатын «жар-жар» тіркесі өзіндік ырғақтың ықпалын білдіреді

- **«Сыңсу» жыры:**

Үйлену салтына қатысты жырлардың ішіндегі ең ерекшесі. Ұзатылған қыз өзінің туған-туыс, дос-жаран, ата-ана, туған жер және бауырларымен қоштасу мақсатында «сыңсу» жырын орындайды. «Сыңсу» жырын кейде «Қоштасу жыры», «Қыздың көрісі», «Қыздың жылауы» немесе «Сыңсыма» деп те атайды. Халық ауыз әдебиетінде мұны арнайы жанр ретінде қарастырған академик М.О.Әуезов болды.

Бұл рәсім қыз баланың бір сәттік емес, ұзақ уақытқа дейін созылған күйзелісі еді. Ұзатылар сәтте қыз бала ауылдағы үй-үйді аралап, туған-туыстарымен қоштасады. Әр үйге барған сайын қыз сыңсып өзінің мұңын айтады, ал туыстары оны жұбатады. Сыңсудың арты ойын-сауыққа ұласады.

«Сыңсу» жырының мәтінін ұзатылатын қыздың өзі шығарады немесе оны алдын ала дайындап беретін болған. «Сыңсу» жырының мазмұнында қыз бала өзінің осы уақытқа дейін көрген сый-сыяпатын, жақсылығын жырлап, шарықтау шегінде ренжіген, көңілі қалған сәттерін де айтады. Неке қиялған соң бата беріп, қыз баланы ұзатуға әзірлейді.

- **«Беташар» жыры:**

Үйлену салтында орындалатын екінші дәстүр. Қыз бала ұзатылып келгеннен соң орындалатын дәстүрлер мен ырымдардың саны мен түрі де көп. Әлбетте, келіннің алдынан арқан керу, отқа май құю, жас келіннің қолынан шай ішу дегендердің өзі осының қатарын толтырады. Алайда, осылардың ішіндегі ең ұзақ жырланатыны «Беташар» жыры.

Ұзатылатын қыз басына сәукеле киетін, ал ұзатылған қыз келін болып түскен соң оның басына желек жабатын болған. Оның өзінің аса үлкен ғұрыптық мәні бар. Біріншіден, жаңа түскен келінге көз тиюі мүмкін, екіншіден, күнделікті тірліктен бөлектеу нышаны. Ал, келіннің желегі «Беташар» дәстүрі орындалғаннан кейін ғана шешілетін болған. Тіпті, желекті қолмен шешуге болмайды деген де түсінік қалыптасқан. Мәселен, ертеректе келіннің желегін қамшымен ашса, кейінірек ақ шүберек байланған таяқпен ашатын болған. Ал, қазіргі кезде келіннің желегін домбырамен ашу әдетке айналған.

Беташарды кез келген адам аша бермейді. Әдетте оны халық арасында сыйлы, ақылды, өнерлі ел ағасы ашатын болған. Беташар – жас келінді сол елге таныстырып, келінге сол әулеттің заңдылықтары мен ұстанатын талаптарымен таныстыру жолы. Сол әулеттің үлкені кім, ұлықтайтыны кім, еркелететіні кім деген түсініктердің барлығын жас келін түсініп, білу керек. «Беташар» жыры айтылған кезде жас келін үлкендерге қарап тәжім қылады. Мұның мәнісі – осы айтылғандардың бәрін түсіндім, ұғындым дегені.

- **«Неке қияр» жыры:**

Кезекті үйлену салт жырларының ең көне түрі. Себебі, неке сөзінің өзі – адалдық ұғымының баламасы. Халқымыз бұл дәстүрді «ақ неке» деп атаған. Бір-бірімен танысып, бас қосқан ер мен әйел міндетті түрде неке қиятын болған. Бұл дәстүр де ел арасында ислам дінінің талауымен негізделеді. Шарифат сәйкес, екі адам некелескен кезде, молда екі жасқа неке суын ішкізіп, дұға оқып, арадағы некені бекіту мақсатында оларды куәлікке шақырады. Куә келтіру

қарапайым үлгіде ғана айтылған. Десек те, халқымыз оны да өлең-жыр үлгісіне айналдырып үлгерген.

Қазақ әдебиеттану ғылымының дамуына, ондағы фольклорлық шығармалардың бір арнаға жинақталуына еңбек сіңірген ғалымдардың бірі – Ахмет Байтұрсынов болды. Ғалым өзінің «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде отбасылық шығармаларды «ғұрыптық сөз» деп көрсетеді. Мұнда ғалым «ғұрыптық фольклор» түсінігіне үйленуге қатысты жырларды жатқызады. Оған «Беташар», «Сыңсыма», «Жұбату мен үгіт жырлары», «Тойбастар», «Жар-жар» атты түрлерін енгізеді.

Ғалым Б.Уахатов өзінің «Қазақтың тұрмыс-салт типологиясы» атты еңбегінде тұрмыс-салт өлеңдеріне дәл зерттеулер жүргізеді. Мұнда ғалым әр ұлттың тұрмыс-салт өлеңдеріне тоқталып, олардың ерекшелігін, үйлену салтына қатысты жырлардың ұқсастықтарын ашып айтады. Тарихи зерттеулерге қарағанда, әлем халықтарының кез келгенінде құдалық жасаудан бастап, келінді түсіру кезіндегі ырымдар мен салт-дәстүрлердің көпшілігі бір-біріне ұқсас болып келеді. Моңғол, түрік халықтарын есепке алмағанның өзінде, украин, орыс, славян халықтарының құда түсу салтында қазақтарға ұқсас элеменеттер бар. Мысалы, орыстар құда түсерде қыздың үйіне қонақ болып келіп, кейін жолда қалай қызыл түлкінің ізіне түскендігін, осылайша оның ауласына келгенін жұмбақ түрінде жеткізеді. Осылайша, қырғыз, қазақ, өзбек және қарақалпақ халқы тәрізді жаушы жіберуден бастайды.

Халқымыз әрдайым өмірінде орын алған кез келген салт-дәстүрді ойын-сауыққа айналдырып өткізген. Оның әрқайсысының орындалу ерекшелігіне сәйкес жырлары болады. Мұндай үлгілердің көпшілігі үйлену салтына қатысты жырлардан көрініс береді.

Халқымыздың тарихи көріністеріне назар аударсақ, салт-дәстүрімізде орын алған дүниелердің көпшілігі заңға бағына отырып реттелген. Тіпті, бір-біріне ғашық жандар осыла алмай, дала заңына бағынған сәттер де аз болмаған. Мұндай оқиғалардың соңы әлбетте қайғылы оқиғалармен аяқталатын болған. Дала заңына бағынғысы келмеген жастар әділетсіздік үшін күрескен. Бұл турасында ұлы ақын Абайдың өзі қалам тербеген:

«Етімді шал сипаған құрт жесін деп,

Жартастан қыз құлапты терең суға» [4, 554], - деген жыр жолдарында қазақтың өрімдей қыздарының өз қалауларының үлкен жастағы шалдарға атастырылып, әйелдікке кетуін ажына жырлайды. Мұның өзі қоғамдағы әділетсіздікті, қалың малға сатылған қыз тағдырын суреттейді.

Қорытындылай келгенде, жоғарыда аталған үйлену салтына қатысты орын алған жырлардың әрқайсысының өзіне тән ұлттық танымдық және этнотанымдық ерекшелігі айқын көрініс береді. Олардың өзіндік орындалу реті, шарты, қағидалары ұлттық негізде қалыптасып, халық тарапынан заңдылық ретінде орындалады. Себебі, бұл дәстүрлердің барлығын халық ұлттық танымдық деңгейде мойындап үлгерген. Сондықтан да, ол өзінің жалғасын бүгінгі күнге дейін жалғап, жандандыруда.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Манкеева Ж.А. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері. – Алматы: Жібек жолы, 2008. – 356 б.
2. Аманжолов С. Қазақ тілі теориясының негіздері. – Алматы: Мектеп, 2004. – 232 б.
3. Досмұхамедұлы Х. Аламан. – Алматы: Арыс, 2002. – 234 б.
4. Қасқабасов С. Жаназық. – Астана: Аударма, 2002. – 584 б.